

◆ Ana dili problemi Cənub ədəbiyyatında

İranın mənəvi terroru

Dilin ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyət daşıyıcısı və etnik identikliyin ən vacib amili olması - milli kimliyi müəyyən etməsi mübahisəsizdir. Yəni fərqli dili olmayan toplum haqqında fərqli etnik qrup kimi danışmaq mümkün deyil.

Təsadüfi deyil ki, XIX əsrdə yaranmış sosial-psixologiya nəzəriyyələrindən birinin - "xalq psixologiyası"nın yaratıcıları M.Lazarus və H.Şteyental dili hətta "xalq ruhunun ilkin təzahürü" adlandırırlar. Onların konsepsiyasına görə, mənşə və yaşam məkanının eyniliyi səbəbindən eyni xalqın bütün fərdləri öz cismlərində və ruhlarında həmin xalqın xüsusi - başqalarından fərqli təbiətinin izlərini daşıyırlar. Həm də bu izlərin ən parlağı onların dilidir.

Beynəlxalq təşkilatların 2022-ci il məlumatlarına görə, bu gün dünyada 7151 dil mövcuddur. Amma proqnozlar onların yarısından çoxunun bir neçə nəslin həyatı ərzində yox olma təhlükəsi ilə üz-üzə olduğunu göstərir. Ən təhlükəli də odur ki, hazırda bu dillərin 96 faizində planet əhalisinin yalnız 4 faizi danışır. İndi təhsil sistemində və dövlət idarəçiliyi sferasında demək olar ki, bir neçə yüz dildən istifadə olunur. Çağdaş rəqəmsal texnologiyalarda aktiv istifadə olunan dillərin sayı isə heç 100-ə də çatmır.

Ona görə də xalqın mədəni irsinin və milli dəyərlərinin saxlanılmasının, inkişafının və gələcək nəsillərə ötürülməsinin başlıca vasitəsi olan ana dilindən, xüsusən də təhsil sahəsində istifadə hazırda polietnik cəmiyyətlərin ən aktual problemlərindən birinə çevrilib. Belə ki, istənilən dilin inkişafı hər şeydən öncə onun məktəblərdə tədrisi, təbliği və gənc nəsillərə aşılmasından keçir.

Bu məsələ bir çox mötəbər beynəlxalq təşkilatın sənədlərində də öz əksini tapıb. Məsələn, BMT Baş Məclisinin 1966-cı ildə qəbul etdiyi "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt", eləcə də "Milli azlıqların təhsil hüquqlarına dair Haaqa tövsiyələri və izahedici qeydlər, 1996" adlı sənədlər bununla bağlı ən aydın ifadə tərzinə və geniş əhatə dairəsinə malikdir. Haaqa tövsiyələri azlıqların yaşadığı cəmiyyətə inteqrasiya olma məsuliyyəti ilə yanaşı, dövlətlərin qarşısında öz vətəndaşları olan milli azlıqların ana dillərində təhsil alma və milli-mədəni dəyərlərini yaşatma hüququnu təmin etmələri üçün onlara müvafiq şəraitin yaradılması şərtini də qoyur. Sənədin 1-ci maddəsi birmənalı olaraq bunu təsbit edir: "Milli azlıq nümayəndələrinin öz fərqliliyini saxlama hüququ yalnız o halda tam reallaşdırıla bilər ki, təhsil prosesində onların öz ana dillərində bilik əldə etmə imkanları olsun".

Pakistanda benqal dilinin qadağan edilməsinə etiraz əlaməti olaraq 1952-ci il fevral ayının 21-22-də keçirilən aksiyada polis və hərbi birliklərin müdaxiləsi nəticəsində 4 nəfər benqal tələbə həlak olmuşdu. Banqladеш hökuməti həmin şəhidlərin xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq fevralın 21-nin "Ana Dili Günü" adlandırılması ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlara müraciət etmişdi. Müraciəti diqqətəlayiq hesab edən UNESCO-nun Baş Konfransı 1999-cu ilin noyabrında 21 Fevralı Beynəlxalq Ana Dili Günü elan etmişdir. Bununla da 2000-ci ilin fevral ayından etibarən hər il həmin gün dünyada dilçiliyin, mədəni müxtəliflik və çoxdilliliyin təbliği məqsədilə geniş şəkildə qeyd olunur. Məcə-

lis tərəfindən həmçinin üzv ölkələrin hökumətlərinə tövsiyə olunmuşdur ki, rəsmi dillə yanaşı, ölkə daxilində yaşayan digər xalqların dilləri də rəsmiyyətdə tanınmalı, bütün sferalarda istifadə olunmalı və onların inkişafına lazımı şərait yaradılmalıdır. O da tövsiyə olunur ki, həmin gün məktəb və universitetlərdə ana dilinin əhəmiyyəti ilə bağlı xüsusi tədbirlər, seminar və konfranslar keçirilsin.

Lakin İran İslam Respublikasında qeyri-fars millətlər - o cümlədən Azərbaycan türkləri öz ana dillərində təhsil almaq üçün uzun illərdən bəri heç bir radikal yola baş vurmada mövcud hüquq çərçivəsində, mədəni formada mübarizə aparsalar da, onların tələbləri rəsmi dairələr tərəfindən mütəmadi olaraq radikal formada qarşılanmış və nəticədə indiyə qədər minlərlə milli fəal bu məsələyə görə həbs olunaraq ağır iş-kəncə və təzyiqlərə məruz qalmışdır. Azərbaycan türkləri Beynəlxalq Ana Dili Günü ilə bağlı nəinki məktəb və universitetlərdə heç bir tədbir keçirə bilmir, hətta həmin gün öz evlərində toplandıqda belə polis və təhlükəsizlik qüvvələrinin qəddar fiziki və mənəvi hücumlarına məruz qalırlar. Ötən bir neçə il ərzində Ana Dili Günündə 100-dən artıq milli fəal saxlanaraq polis idarələrinə aparılmış, fiziki və mənəvi təzyiqlərə məruz qalmışdır. Onların arasında ana dili və digər milli-mədəni hüquqlar uğrunda apardıqları mübarizəyə görə dəfələrlə həbsə düşən Səid Mətinpur, Abbas Lisani, Əlirza Fərşi, Əsgər Əkbərzadə, İbrahim Savalan, Rəhim Qulami və İbrahim Rəşidi kimi tanınmış ziyalılar da var.

Hazırda Türkiyədə yaşamağa məcbur olan cənublu milli fəal Məhsa Mehdiinin dediyinə görə, ana dili İran hakimiyyəti üçün çox ciddi siyasi məsələ olduğundan azərbaycanlılar ən çox buna görə təqib olunurlar. O deyir: "Bu istəyə görə fəallara qarşı çox sərt tədbir görürlər. Uşaqlara Azərbaycan türkcəsində ad seçilməsinə, dükan-mağazaya, şirkətlərə ad verilməsinə maneə yaradır. Hətta uşaq bağçalarında, orta məktəblərdə bu dilin təbliğinə imkan verilmir. Bir evdə 5-10 uşağa ana dili öyrətmək istəsən, səni cəzalandırırlar".

ABŞ Dövlət Departamentinin dünya ölkələrində insan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı illik hesabatlarından birinin Azərbaycan türkləri ilə bağlı hissəsində deyilir: "İran dövləti ana dilində təhsil almağa qadağa etmək, azərbaycanlı fəalları və təşkilatçıları basqılara məruz qoymaq, coğrafi adları dəyişdirmək, dil və kultür hüquqlarını müdafiə edənləri həbsə atmaq, azərbaycanlılara qarşı ayrı-seçkilik siyasəti yürüdür".

XX əsrin 90-cı illərindən etibarən milli hüquqlar və ana dili uğrunda mübarizənin mühüm bir cəhəti də yüz ildən çox tarixi olan Cənubi Azərbaycan diasporunun Qərbdə artıq özünü Azərbaycan adı altında təqdim etməsi, müxtəlif səviyyəli və yönümlü təşkilatlar yaratması, onların fəaliyyətini əlaqələndirməsi və get-gedə ümummilli təşkilatda birləşməyə daha çox meyil göstərməsidir. Diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin əsas xəttini çox zaman milli hü-

quqlar, Cənubi Azərbaycanda ana dili hüquqlarının reallaşdırılması, genişləndirilməsi, onun statusunun yüksəldilməsi təşkil edir. Bu təşkilatlar Azərbaycan dili və mədəniyyətinin varlığı, qorunması, fəaliyyət göstərməsi və digər xalqlara tanınması sahəsində geniş işlər aparırlar. Hazırda yüksək səviyyəli mütəxəssisləri, nüfuzlu elm və mədəniyyət xadimlərini, eləcə də bir çox imkanlı şəxsləri özündə birləşdirən diaspor təşkilatları Cənubi Azərbaycan məsələsinin beynəlmilləşməsində mühüm rol oynayırlar. Həm cənublu fəalların, həm də ümumilikdə qərbdəki diaspor təşkilatlarının söyi ilə artıq Cənubi Azərbaycan məsələsi BMT, Amnesty International və digər beynəlxalq, regional təşkilatların daim diqqət yetirməyə başladığı məsələyə çevrilməkdədir. Bu, milli hüquqlar və ana dili uğrunda mübarizədə çox mühüm uğur hesab oluna bilər.

Problemin həllində Azərbaycan Respublikasının istər rəsmi, istərsə də müstəqil mətbuat orqanlarının, eləcə də elmi dairələrinin məqsədyönlü və konstruktiv dəstəyi də ayrıca qeyd olunmalıdır.

Ana dilində təhsil məsələsi "çuvalda gizlədilməsi mümkün olmayan cida"ya çevrildiyindən hətta keçmiş ölkə prezidentlərindən birinin müavini, xanım İlham Əminzadə məsələyə münasibət bildirərkən ümidverici fikirlər söyləmişdi. O, Əlbəz vilayətində vəkillərdən birinin konstitusiyanın 15-ci maddəsi barədə sorğusuna cavabında həmin maddənin icra olunacağını deyib və əlavə etmişdi ki, "maddə ciddiyyətə icra ediləcək". İranın keçmiş mədəniyyət və islami irşad naziri Əli Cənnəti isə fars millətçilərinə xitabən demişdi ki, ölkə Konstitusiyasının 15-ci maddəsinin tətbiqi milli azlıqların legitim hüququdur. O, Azərbaycan türkcəsinin "ölkədə milyonların danışdığı canlı bir dil" olduğunu bəyan etmişdi.

Amma rəsmilər arasında başqa cür düşüncələr daha çoxdur. Məsələn, İran prezidentinin dini və etnik azlıqlar üzrə keçmiş müşaviri Əli Yunisi ana dilində təhsili hələ də əhəmiyyətsiz məsələ kimi təqdim etməyə çalışır. O, "Etimad" qəzetinə açıqlamasında deyir: "Bu tələb bir intellektual və məhdud tələbdir. Bu ümumi bir istək deyil". Ölkənin rəsmi dairələrində nüfuz sahibi olan doktor Həsən Ənvəri isə xəbər agentliklərinin birinə müsahibəsində məsələnin həllinə kəskin etirazını bildirmişdir: "Yerli dillərdə təhsil Konstitusiyada qeyd olunsa da, bu layihənin icrası İran millətinin mənafeyinə uyğun deyil". Fars şovinisti ardınca bunları da əlavə edir: "Məncə bu iş, yaxşı iş deyil. Bu iranlıların birliyinə, İran millətinə və fars dilinə ziyanlıdır. Mən düşünürəm ki, belə bir qərar verilməməlidir. Ona görə ki, fars dili müxtəlif İran qövmlərinin vasitə dilidir və yerli dillərdə təhsil fars dilinə ziyan gətirər".

Bütün bunlar onu göstərir ki, İran İslam Respublikasının rəsmi dairələri qeyri-fars xalqların, o cümlədən Azərbaycan türklərinin ölkə Konstitusiyasında və beynəlxalq hüquqla təsbit olunmuş ana dilindən azad şəkildə istifadə və onu inkişaf etdirmə hüququnu reallaşdırma fikrindən hələ də çox uzaqdır. Əlbəttə, yaranmış bu vəziyyət təbii olaraq diskriminasiyaya qarşı mübarizəni də şərtləndirir. Elə 2022-ci ilin sentyabrından ölkədə başlayan və bu gün də davam edən qadın hüquqları ilə bağlı qanlı üsyanların gedişində irəli sürülən tələblər arasında ana dilində təhsil də xüsusi yer tutur. Həm də bu mübarizə yalnız siyasi və hüquqi müstəvidə deyil, real olaraq ədəbiyyat müstəvisində də gedir...

(ardı var)

Fikrət SÜLEYMANOĞLU,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun böyük elmi işçisi